

Választási rendszerek Kelet-Közép-Európában

FÁBIÁN GYÖRGY

ny. egyetemi docens

ABSZTRAKT

A kelet-közép-európai demokratikus átalakulás kedvező lehetőséget nyújt a választástudomány megállapításainak új dimenzióban történő érvényesülésének vizsgálatára. A tanulmány 23 ország 167 választása alapján mutatja be az új választási rendszerek kialakulását, fejlődését és politikai következményeit. Hipotézisünk szerint a régióban a választások és választási rendszerek nem mindenben felelnek meg a konvencionális megállapításoknak. Elemzésünkben a régiót öt alcsoportra (Közép-Európa, Nyugat- és Kelet-Balkán, Baltikum és a többi szovjet utódállam) osztva vizsgáljuk. Ennek segítségével árnyaltabb képet kapunk az új választási rendszerek létrejöttéről és változásairól. Országokénti bemutatással az alcsoportok közötti és azokon belüli hasonlóságokat és különbségeket is érzékeltetjük. Végezetül típusok szerint országoként, majd alcsoportokként három ismert mutató segítségével (legkisebb négyzetek indexe, effektív választási és parlamenti pártszám) összegezzük az arányosságra és pártstruktúrára ható politikai következményeket. A 167 választás elemzése azt bizonyítja, hogy Kelet-Közép-Európa nem mutat egységes képet a választási rendszerek politikai következményeit illetően. Hatásuk mérsékeltebb, mint a bejártott demokráciákban. A választási rendszerek sokkal változékonyabbak is. Változásaik az elmúlt negyedszázadban inkább divergáló, mint konvergáló tendenciát mutatnak. A választástudomány megállapításait tehát a régióra nehéz alkalmazni, azok csak részben érvényesek, különösen a pártrendszer alakulására vonatkozóan térnek el az eddigi tapasztalattól. Összességében a kelet-közép-európai választások nem érvénytelenítik a választástudomány konvencionális bölcsességét, de sok esetben nem azoknak megfelelő képet mutatnak. Így jelentős mértékben járulnak hozzá a korábbi megállapítások továbbfejlesztéséhez, pontosításához.

KULCSSZAVAK: választási rendszer, Kelet-Közép-Európa, rendszerváltozás és választási rendszer, összehasonlító elemzés, a választástudomány megállapításai és Kelet-Közép-Európa

ABSTRACT

Electoral Systems in East Central Europe

The democratic transition in Eastern and Central Europe provides a good opportunity to examine how to apply the findings of the science of elections in a new dimension. This study based on 167 elections in 23 countries shows the formation, evolution and political consequences of the new electoral systems. The hypothesis of the paper is that the elections and electoral

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

systems in this region not always correspond to the conventional wisdom. Our analysis divides into five parts the region (Central Europe, Western and Eastern Balkans, Baltic States and the other former republics of Soviet Union). This division helps to get an sophisticated picture about the emergence and changes of the new electoral systems. By showing country by country we can demonstrate the similarities and differences between and within subgroups as well. Finally using three well-known indices (least square index, effective electoral and parliamentary number of parties) the study summarizes – country by country and subgroups by subgroups by type – the political consequences for the proportionality and party structure. The analysis of the 167 elections demonstrates that Eastern and Central Europe does not show uniformity regarding the political consequences of the electoral systems. Their influence is more moderate than in the established democracies and they are also much more volatile. Their changes have shown rather diverging than converging trend in the last quarter century. The conventional findings are difficult to apply for this region, they are only partially valid, especially the formation of party structure differ from the previous experiences. In sum the Eastern and Central European elections do not invalidate the conventional statements of the electoral studies but they often do not show corresponding image. So they significantly contribute to the further development and refinement of the previous findings.

KEYWORDS: *electoral system, Eastern and Central Europe, regime change and electoral system, comparative analysis, findings of electoral studies in Eastern and Central Europe*

Bevezetés

A globális demokratizálódási folyamat huntingtoni harmadik hullámának egyik legmeghatározóbb összetevője a kelet-közép-európai térségben bekövetkezett demokratikus átalakulás. Ez azt jelentette, hogy egy meghatározott régióban egyszerre 23 országnak kellett hozzákezdenie az új demokratikus intézményrendszer kialakításához. Az új politikai korszakot jelentő átalakulás egyik legfontosabb eleme a pluralista demokráciát megvalósítani tudó versengő választások rendszerének kialakítása volt. Ez a választástudományban is új helyzetet teremtett, amennyiben soha nem tapasztalt kedvező lehetőséget nyújtott a döntően a nyugati demokráciák választásaiból levont következtetések tesztelésére.

Duverger (1954) teoretikusan, majd a választástudományban mérföldkőnek tartott munkájában Rae (1967) a demokratikus világban lebonyolított mintegy 115 választás empirikus vizsgálata alapján fogalmaztak meg a választási rendszer politikai következményeire vonatkozó megállapításokat. Azóta könyvtárnyi irodalom foglalkozik a választási rendszerek pártrendszerre, kormánystabilitásra, reprezentativitásra, a törvényhozó-végrehajtó hatalom viszonyára, a választási magatartásra való hatásával. 1990-et követően Kelet-Közép-Európával új dimenzió jelent meg, ami lehetővé tette a korábbi megállapítások újabb közegben történő érvényesülésének vizsgálatát.

Tanulmányunk 23 ország 1990–2016 novembere között lezajlott 167 választása alapján kísérli meg bemutatni, miként jöttek létre az új választási rendszerek, ho-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

gyan és milyen irányban történt ezek megváltoztatása, és hatásuk ekvivalens-e a nyugati demokráciákban megfigyelhető hatással az arányosságra, és a pártrendszer alakulásán keresztül a stabilitásra.¹ Hipotézisünk szerint a kelet-közép-európai választások és választási rendszerek nem mindenben felelnek meg a korábbi konvencionális megállapításoknak. Ezeket nem cáfolják meg, de hozzájárulnak a választástudomány megállapításainak pontosításához, továbbfejlesztéséhez.

A demokratikus választási rendszerek létrejötte

A politikai következmények elemzése szempontjából az első kérdés, milyen választási rendszert választottak a térség országai, és mi motiválta a választást. A szakirodalomban megtörtént ennek különböző szempontok alapján történő bemutatása, magyarázata (Bawn 1993, Birch 2001, Juberias 2004, Birch 2006, Bielasiak 2006, Dawisha – Deets 2006, Bielasiak – Hulsey 2009). A kiindulópont egységes volt, a rendszerváltozást megelőzően mindegyik országban – kisebb eltérésekkel „elections without choice”, azaz nem versengő választási rendszerek léteztek. Ezek típusa is azonos, kétfordulós, egyéni kerületi, egymandátumos többségi rendszer. A demokráciára való áttérést megalapozó első, alapító választások (founding elections) viszont rendkívüli változatosságot mutatnak. Mind a politikai szereplők, mind a társadalom számára rendkívül nehéz volt a megfelelő választási rendszer kiválasztása (Birch 2001: 1). Ennek fő oka a bizonytalanság volt, ami részben a helyzetből, a demokrácia intézményei és a pártrendszer kialakulatlanságából, az ellentétes érdekekből, részben pedig abból adódott, hogy kevés volt az információ az egyes választási rendszertípusok várható következményeiről. Ez utóbbi abban érhető tetten, hogy a szisztéma kiválasztásában résztvevő politikai, választási „mérnökök” sokszor rosszul, érdekeikkel éppen ellenkező rendszer mellett érveltek.

A kiválasztás magyarázatául az említett szerzőknél két egymással ütköző álláspont azonosítható. Az egyik a racionális választás iskoláját követően a szavazatmaximalizálás, vagyis a pártérdek érvényesítésében látja a fő motivációs tényezőt. Ennek alapján például Juberias az átmenet módja, az abban érintett politikai erők súlya, szerepe alapján magyarázza az alapító választás rendszerének kialakítását. Ahol az átalakulás a korábbi hatalom radikális megszüntetésével történt, és az ellenzék (Csehország, Románia), vagy a kváziellenzék (Románia) kezében volt a kiválasztás, arányos választási rendszer (proportional representation, PR) született. Ahol tárgyalásos volt az átmenet, tehát sem a hatalmon lévőknek, sem az ellenzéknek nem volt meghatározó ereje a kiválasztásra, vegyes rendszerek jöttek létre (Magyarország, Bulgária). Ahol pedig az ellenzék gyenge volt, vagy nem is létezett, ott többségi rendszer-

¹ A vizsgált országok: Albánia, Azerbajdzsán, Belarusz, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Cseh Köztársaság, Észtország, Grúzia, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Macedónia, Magyarország, Moldova, Montenegró, Oroszország, Örményország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

ben zajlott le az első, alapító választás (Albánia, a volt szovjet és jugoszláv tagállamok nagy része) (Juberias 2004: 309–310). Ebben az esetben a politikai szereplők, azok rendszerváltásban játszott helyzete, szerepe volt a döntő a választás intézményi kialakításában.

A másik, normatívnak nevezhető értelmezés szerint az autoriter rendszerek bukása után a demokratikus normák megteremtése volt a fő feladat. Ezért valamelyest háttérbe szorult az egyoldalú, részérdekeket figyelembe vevő szavazatmaximálási igény, a versengő, pluralizmust megvalósítani tudó választási szisztéma kialakításának szükségessége mögé. A demokratikus legitimáció, a demokrácia konszolidálásának követelménye pedig egy befogadóbb, kevésbé restriktív választási rendszer választását jelentette. Eszerint a kelet-közép-európai térség országai a nyugat-európai modellt, annak leginnovatívabb, legkorszerűbb változatát követve választották az arányos rendszert, vagy a vegyes rendszer arányos változatát (mixed member proportional, MMP). (Birch 2001: 358). Ez egy kissé túlzó következtetés, bár kétségtelenül ezek az elemek is szerepet játszottak a kiválasztásban, de egyes esetekben a kijelölt szisztéma a választási autokrácia megteremtését jelentette, azaz nem a demokratikus legitimáció érdekében jött létre.²

Ezt az ellentmondást feloldani kívánó magyarázat Bielasiak nevéhez fűződik, aki a választási rendszer kiválasztását a rezsím típusával, azaz a hatalomgyakorlás módjával köti össze. Eszerint a szavazatmaximálási és normatív magyarázat egyaránt plauzibilis, nem mond egymásnak ellent, vagyis a szavazatmaximalizálást a demokratikus legitimációt biztosító intézményi keret, egy inkluzív választási rendszer jobban biztosítja, mint egy restriktívebb szisztéma. A demokratikus rendszerek esetében a legbefogadóbb az első választás rendszere, arányos (proportional representation, PR) vagy MMP.³ Az általa félautoriter rendszereknek nevezett rendszerekben mindhárom típus megtalálható, döntően többségi, vagy többségi típusú vegyes (mixed member majority, MMM) és van néhány PR, ahol a választási formulával, vagy más módon korlátozták az inkluzív jelleget. Az autoriter rendszerek pedig MMM rendszert vezettek be. A különböző rezsímtípusok Bielasiak szerint tehát eltérő választási rendszert eredményeztek (Bielasiak 2006: 413–415).

Látható tehát, hogy nincs kínai fal a kelet-közép-európai országok alapító választásainak kijelölését magyarázó elméletek között. Ennek alapján levonható az a következtetés, hogy több tényező komplex módon járult hozzá az új választási rendszerek kialakításához: a történelmi tradíciók, a korábbi intézményi struktúra, a rendszerváltozás módja, üteme, az adott politikai konstelláció, politikai erőviszonyok, a formálódó hatalomgyakorlási mód, a kialakuló pártrendszer milyensége,

² A választási autokrácia esetében a választás csak formálisan versengő, lényegében a tekintélyuralmi rendszert elfedő mechanizmus, nem jelent igazi versenyt, hatalmi alternatíva megjelölését.

³ A vegyes rendszernek két fő típusa van, az egyikben a többségi elem túlsúlyos, ez a vegyes képviselőjű többségi rendszer (MMM), a másik, amelyben az arányos elem a meghatározóbb, vegyes képviselőjű arányos rendszer (MMP).

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

újonnan létrejött vagy régi az állam, a kormányforma, az új alkotmányos berendezkedés. Ezért elemzésemben a különböző szempontokat koncentráló olyan csoportosítást alkalmazok, amely több szempontot képes egyesíteni. A kiindulópont földrajzi, geopolitikai, amely azonban társadalmi, politikai, szociokulturális jellemzőket is magában foglal. A csoportok: Közép-Európa (Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia), Nyugat-Balkán (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Montenegró, Szerbia), Kelet-Balkán (Bulgária, Románia), Baltikum (Észtország, Lettország, Litvánia) és a Szovjetunió többi volt tagköztársasága (Azerbajdzsán, Belarusz, Grúzia, Moldova, Oroszország, Örményország, Ukrajna). Ennek alapján foglalhatók táblázatba az első, alapító választások típus szerint.⁴

1. táblázat. Alapító választások a térség országaiban

Térség	Többségi választási rendszer	Arányos választási rendszer	Vegyes választási rendszer
KÖZÉP-EURÓPA	–	Cseh Köztársaság Lengyelország Szlovákia Szlovénia	Magyarország
NYUGAT-BALKÁN	Albánia Macedónia	Bosznia-Hercegovina	Horvátország Montenegró* Szerbia
KELET-BALKÁN	–	Románia	Bulgária
BALTI ÁLLAMOK	–	Észtország Lettország	Litvánia
SZOVJET UTÓDÁLLAMOK	Belarusz Ukrajna	Moldova	Azerbajdzsán Grúzia Oroszország Örményország

Forrás: Saját szerkesztés

* Montenegró 2006-ig Kis-Jugoszlávia, majd Szerbia-Montenegró néven Szerbiával államszövetséget alkotott, így addig választási rendszere megegyezik Szerbiéval.

Összességében tehát 9 arányos, 10 vegyes és 4 többségi rendszer alakult ki a térségben alapító választási rendszerként. Többségi rendszer csak a Nyugat-Balkánon és a szovjet utódállamokban jött létre. Arányos rendszer ebben a két alcsoportban

⁴ Az alapító választásokat megelőző, a függetlenség kérdéséről döntő választásokat a szovjet és jugoszláv tagköztársaságokban nem vizsgáljuk. Ezek még a régi keretek között, döntően a régi választási rendszerrel zajlottak le.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

csak egy-egy található ekkor. Ez a típus Közép-Európában domináns, és két balti államban, valamint a kelet-balkáni Romániában került bevezetésre. A vegyes rendszer viszont a Nyugat-Balkánon (3) és a szovjet utódállamokban (4) alkotja a legnagyobb csoportot, a többiben csak egy-egy található. Ebben a két alrégióban a vegyes rendszerek döntően többségi dominanciájú (MMM), parallel rendszerek, azaz nincs, vagy erőtlen a kompenzáció. Ebben a két országcsoportban a választási rendszerek kijelölése alapvetően a hatalmi érdekek mentén történt és autoriter vagy félautoriter rendszerek irányába mutatnak. Ezek tehát nem a demokratikus legitimáció eszközeiként jöttek létre. Az országok csaknem felében (11) olyan rendszerben zajlott az első választás, amely nem támasztja alá Birch azon megállapítását, hogy az ideális lehetőséget kihasználva, értékalapú, azaz normatív szempontok határozták meg az alapító választások kijelölését (Birch 2006: 1). Szerinte ezért döntöttek a flexibilis listájú, több szintű, a kisebb pártoknak előnyösebb választási formulájú, nagyobb magnitúdójú, küszöb nélküli, vagy kisebb küszöbvel működő, kevésbé restriktív, befogadóbb választási intézmény, PR vagy MMP szisztéma mellett. Ezt a megállapítást mindenképpen árnyalni kell „geoszociológiailag”, azaz ez igaz Közép-Európára, Kelet-Balkánra és a balti államokra, de nem igaz a Nyugat-Balkánra és a Szovjetunió többi európai utódállamára. Megjegyzendő, hogy Közép-Európában, a Kelet-Balkánon és a balti államokban sem teljesen egyértelmű a normatív szempontok prioritása, csak az, hogy a kialakításban szerepet játszó tényezők komplexitásában jelentős, a másik két országcsoporténál jóval nagyobb szerepet játszottak.

A választási rendszerek alakulása az alapító változásokat követően

Az elmúlt negyedszázadban a kelet-közép-európai régió országainak választási rendszerei sok és jelentős változásokon mentek keresztül. Juberiasnak igaza van abban, hogy a szisztéma változtatása szinte szabályként jelenik meg Kelet-Közép-Európában. Szerinte a világ egyetlen régiójában sem hagyják ennyire figyelmen kívül azt, hogy „a választási játszma szabályai konstansnak maradjanak” (Juberias 2014: 315).

Mivel a választási rendszer redisztribúciós jellegű, játékelméleti megközelítésben zéró összegű játszma, ezért változtatásának szándéka állandóan napirenden van. Kelet-Közép-Európában a demokratikus konszolidáció ellentmondásos fejlődése, a politikai szereplők, a pártstruktúra, a politikai konstelláció változásai miatti bizonytalanság, instabilitás, az első versengő választások tapasztalatai, a választási reformok szinte szabállyá tették az alapító változtatások kisebb-nagyobb megváltoztatását. Az alapító választásokhoz képest 19 esetben történt típusváltás.⁵ A 2. táblázat a jelenlegi helyzetet tartalmazza.

⁵ Ebben a számban szerepel a 2017-ben esedékes örmény választás új, vegyesről arányos listásra változott rendszere, és a 2016 decemberében új szisztémával lebonyolítandó román választás is.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

2. táblázat. Típusváltások a térség országaiban

<i>Térség</i>	<i>Többségi választási rendszer</i>	<i>Arányos választási rendszer</i>	<i>Vegyes választási rendszer</i>
KÖZÉP-EURÓPA	–	Cseh Köztársaság Lengyelország Szlovákia Szlovénia	Magyarország
NYUGAT-BALKÁN	–	Albánia Bosznia- Hercegovina Horvátország Macedónia Montenegró Szerbia	–
KELET-BALKÁN	–	Bulgária Románia	–
BALTI ÁLLAMOK	–	Észtország Lettország	Litvánia
SZOVJET UTÓDÁLLAMOK	Azerbajdzsán Belarusz	Moldova Örményország	Grúzia Oroszország Ukrajna

Forrás: Saját szerkesztés

Az alapító választásokhoz képest mára az arányos listás rendszerek száma csaknem megkétszereződött, a vegyes típus felére csökkent, többségi szisztéma pedig alig maradt. Több esetben visszatérés is történt a korábbi szisztémához (Bulgáriában két, Romániában, Oroszországban, Ukrajnában egy alkalommal). Jelenleg 16 arányos, 5 vegyes és 2 többségi szisztéma található a régióban. Egyértelművé vált a PR rendszerek dominanciája, mind a többségi (2), mind a vegyes rendszerek (5) többsége erre a típusra váltott. Ami az alcsoportok szerinti megoszlást illeti, feltűnő, hogy Közép-Európában és a balti államokban nem történt változás, a Nyugat- és Kelet-Balkán minden országában pedig PR működik. Az első esetben ez mindenképpen konszolidáltabb demokráciára, a második esetben pedig a félautoriter rendszerek változásaira utal.

Új választási rendszernek azonban nemcsak a típus megváltozása tekinthető, hanem a típusokon belüli, a politikai folyamatra jelentős hatást gyakorló reformok – a formulában, a magnitúdóban, a választási küszöbben, a parlament létszámában, az elosztási szintben, a szavazás struktúrájában – is. Ezeket csak országokénti bontásban lehet végigkövetni.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

A közép-európai térségben a Cseh Köztársaság 1990-es PR rendszere a pluralista pártstruktúra, a többpártrendszer érdekében született, erősen inkluzív jellegű szisztémaként a 200 fős parlament megválasztására. Ugyanakkor a túlzott töredezettséget és a pártelit kezében történő hatalomkoncentrációt az 5%-os küszöbvel, illetve a flexibilis listára leadható négy preferencia lehetőségével korlátozta. A folyamatos változtatások, a két szint egy szintre csökkentése a felső szint eltörlésével, a magnitúdó csökkentése (25-ről 14,3-ra) a körzetek számának növelésén keresztül (8-ról 14-re), a formula Hagenbach-Bischoffról d'Hondtra változtatása, a választási szövetségeken belüli küszöbemelés a rendszer korlátozó jellegét növelte. A preferenciaszavazatok érvényességi küszöbének csökkentése (15, majd 10%-ról 5%-ra) viszont a választópolgárok beleszólási lehetőségének növelésével a demokrácia továbbfejlődését szolgálta.

Lengyelországban az 1989-es felemás, korlátozottan versengő választás következtében kialakult politikai konstelláció egy erősen inkluzív rendszert eredményezett az 1991-es alapító választásra. Kétszintes, a harminchét, 10,5-ös magnitúdójú alsó szinten Hare-Niemeyer, a 69 helyet tartalmazó országos felső szinten módosított Sainte-Laguë elosztási módú, alsó szinten küszöb nélküli PR került bevezetésre, nyitott listával, egy preferenciaadás lehetőségével. Mivel ez egy atomizált pártrendszerű, működésképtelen parlamentet és kormányt hozott létre, a következő választásra erősen restriktív jellegű változásokat hajtott végre a játékszabályokon. A legfontosabb az 5-8%-os küszöb bevezetése a pártok, illetve a választási szövetségek tekintetében, a körzetszám 52-re növelésével a magnitúdó 7,5%-ra csökkentése, és mindkét szinten a kis pártok számára hátrányos d'Hondt rendszer bevezetése. A további változtatások iránya nehezen azonosítható, a 2001-es választásra a felső szintet eltörlték, a körzetek 41-re csökkentésével 11,2%-ra nőtt a magnitúdó, az elosztási mód visszaállt módosított Sainte-Laguë-re. Ezek döntően az inkluzivitást segítő lépések voltak. 2005-ben azonban visszatértek a d'Hondt módszerű elosztásra, amely arányosságot csökkentő irányú reform.

Magyarországon a politikai erőviszonyok egy erősen kompromisszumos, különleges, formailag részlegesen kompenzáló, de működésében többségi jellegű szupervegyes, az egyéni részben kétfordulós, abszolút többségi, a 20 területi listás részben Hagenbach-Bischoff, az országos, kompenzációt szolgáló részben d'Hondt módszert alkalmazó háromszintű szisztéma volt az alapító választás kerete, 4%-os küszöbvel. A többségi jellegű működést az egymásra épülő, erősen kiszorító szabályok következtében sok kis párt mandátumtól való megfosztása, és a nem érvényesülő, veszített szavazatok nagy száma jelzi. 2010-ig ez a jelleg nem változott, egyedül a küszöb nőtt 5%-ra 1994-ben, tovább növelve a restriktív jelleget. A 2014-es választáson viszont a vegyes típuson belül következett be altípusváltás. A területi lista eltörlésével és a kompenzációs elem átalakításával megszűnt a szupervegyes és a formailag részlegesen kompenzáló jelleg, így formailag is vegyes képviselőjű többségi rendszer jött létre. Ezt támasztotta alá a parlament létszámának 386-ról 199-re csökkentése, a két

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

rész arányának 53–47%-ra (106 egyéni, 93 listás), a két forduló egyre történő, így a többségi elemet relatív többségivé változtatása is.

Szlovákiában az alapozó választás a 150 tagú Szlovák Nemzeti Tanácsba még a föderatív Csehszlovákiában zajlott le. A föderáció cseh tagjához hasonlóan még egy annál is inkluzívabb arányos rendszert vezettek be. A küszöb csak 3%-os volt, a mandátumokat a kétszintes rendszer alsó szintjén Hare, a fennmaradókat felső szinten Hagenbach-Bischoff kvótával osztották el. A négy körzet 37,5-ös magnitúdóval, a flexibilis lista négy preferencialehetőséggel szintén a pluralizmus, a versengő többpártrendszer, a demokratikus legitimáció elősegítői. Az ezt követő évtizedben a PR szélsőségeinek lenyelésére szolgáló reformok indultak el. 1992-ben 5%-ra, a választási koalíciók esetében 7, illetve 10%-ra növelték a bekerülési küszöböt, több kis pártot megfosztandó a parlamenti képvisellettől, csökkentve a pártrendszer frakcionalizáltságát. Az alsó szintre is kiterjesztett Hagenbach-Bischoff kvóta ugyanezt a célt szolgálta. 1998-ban a két szint megszűnt, egy országos körzet lett, jelentősen nőtt ugyan a magnitúdó, de a választási szövetségen belül 10-15-20%-ra növelték a küszöböt a résztvevő pártok számától függően. Ezt az elsősorban a magyar kisebbség pártjait érintő korlátozó módosítást az Alkotmánybíróság döntése nyomán megváltoztatták, és visszaállították az 5-7-10%-os küszöböt. Később a preferenciaküszöb jelentős mérséklésére, 10-ről 3%-ra is sor került.

Szlovéniában a függetlenség elnyerése utáni első választásra 1992-ben került sor. 8 választókerületben, választókerületként 11 egymandátumos választókörzetben történt a választás a 90 fős parlamentbe, ahová a magyar és az olasz kisebbség egy-egy képviselőt küldhet. A választópolgárok egyéni jelöltre voksoltak az egymandátumos körzetekben, de a voksokat választókerületi szinten összesítették, és Hare kvótával osztották el a pártok között a legtöbb szavazatot kapott jelölteknek. A maradék mandátumok felső szinten d'Hondt módszerrel kerültek kiosztásra. A választók számára voksuk leadása szempontjából egyéni kerületi, egymandátumos a rendszer, a többi elem meghatározó szerepe alapján azonban sem többséginek, sem vegyesnek nem tartható, tehát PR-ről van szó. „A többségi homlokzat ellenére tiszta arányos módon működő”, különleges a szlovén választási rendszer (Juberias 2004: 318–319). Az elosztási mód kvóta alapján, mégpedig Hare kvótával történt, a kvóta viszont csak PR rendszerekben alkalmazható, egymandátumos, egyéni kerületi, többségi rendszerben nem. Többségi akkor lenne, ha a választókerületi 11 egymandátumos körzetben győztes jelölteké lenne a mandátum. Az elosztási mód tehát többmandátumos, az el nem osztott mandátumok pedig felső szintre kerülnek, ahol szintén a csak PR rendszerekben alkalmazható d'Hondt formulával kerülnek a pártokhoz. Itt a mandátumhoz jutás küszöbe három alsó szintű képviselői hely. A magnitúdó sem egy, hanem 11. Így a formailag jelöltcentrikus, többségi elemmel induló rendszer végső soron egyértelműen PR. Ez a rendszer a változtatásra irányuló 1996-os referendum sikertelensége következtében két módosítással máig megmaradt. A reformkísérlet, a rendszerről folytatott viták következménye, hogy 2000-ben Ha-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

genbach-Bischoff kvóta váltotta a Hare-t a mandátumok nagy részét elosztó alsó szinten, és a bekerülési küszöb 4%-ra emelkedett. Mindkét változás enyhe lépés volt a PR erejének csökkentésére.

Közép-Európában a választási rendszer típusában nem történt változás, a négy PR és az egy vegyes szisztéma megmaradt. A korrekciók – megőrizve a proporcionalitást – a PR szélsőségeinek lefaragására irányultak. Ezt a célt főleg a felső szintek eltörlésével, a bekerülési küszöb szigorításával, korlátozóbb elosztási módok bevezetésével törekedtek elérni. Figyelemre méltó, hogy a nagyobb lélegzetű reformok többsége a régióknak ebben a klaszterében az alapító választást követő első évtizedben zajlottak le.

Nyugat-Balkán félautoriter, inkább félelnökiként működő rendszereiben több típusváltás történt. Albániában az 1991-ben rendezett első választás a pártállami időszak kétfordulós – csak formájában versengőnek tekinthető – rendszerében zajlott le a 250 fős parlamentbe. Ezt követően rövid idő alatt két ellentétes irányú reform következett be. Először típusváltás történt, 1992-ben a befogadóbb, vegyes rendszer váltotta fel a többségit. A parlamenti létszám 140-re csökkent, amelyből 100 egy-mandátumos, kétfordulós többségi rendszerben, 40 országos listáról került betöltésre, 4%-os küszöbvel. Így egy MMP-nek tekinthető szisztéma jött létre. Ez a változás „a legnyilvánvalóbb példája a régió választási reformjai kanyargós útjának” (Juberias 2004: 316), amihez hozzá lehet tenni, hogy ez a továbbiakra is igaz. 1996-ban 115–25-re változtatták az egyéni-listás helyek arányát, és a választási szövetségen belül is 4%-os küszöbvel MMM-é, tehát többségibbé vált a rendszer. Egy évvel később 115–40 lett az egyéni listás helyek aránya, és a küszöb 2%-ra csökkentésével együtt ismét az arányosabb MMP a szisztéma. A következő választásra a létszám ismét 140 (100+40) lett, majd az egyéni részben relatív többség váltotta a kétfordulós abszolút többségit, 2,5 illetve 4%-os küszöbvel. Végül 2009-től ismét típusváltás következett. Mind a 140 hely arányos, listás rendszerben került betöltésre 12 többmandátumos körzetben, 3, illetve 5%-os körzetenkénti küszöbvel. A reformok irányultságában tehát hullámzó dualizmus figyelhető meg, amelynek a vége a demokrácia fejlődésével szinkronban egy inkluzívabb választási rendszer.

Bosznia-Hercegovinában a polgárháborút követően etnikai alapon két részből álló föderáció jött létre, ahol külső beavatkozás és ellenőrzés mellett csak arányos választási rendszer jöhetett létre. Az első választás így 1996-ban egyszintes, két választókörzetről álló, küszöb nélküli rendszerben zajlott le a 42 fős parlamentbe. A magnitúdó így magas (26), az elosztási mód a közepesen arányos Sainte-Laguë. A későbbiekben egyrészt az arányosság növelése irányába történtek változások, a rendszer kétszintesre változott, a mandátumok kétharmadát (30) kompenzációs felső szinten osztják el. Másrészt viszont a 8 regionális körzet bevezetésével 5,25-re csökkent a magnitúdó, illetve 2002-ben 3%-os küszöböt vezettek be mindkét szinten, amit a felső szinten 2006-ban tovább szigorítottak. Az etnikailag megosztott köztársaságban a reprezentativitást magas szinten biztosító arányosság fenntartása,

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

másrészről viszont a túlzottan frakcionalizált pártrendszer egyszerűsítése okozta reformtrendben látható kettősséget.

Horvátország vegyes rendszert vezetett be a függetlenség utáni első választásra. Hatvan mandátum sorsa egymandátumos körzetben dőlt el, relatív többséggel, 60 pedig egy országos körzetben, d'Hondt módszerrel, 3%-os küszöbvel. A küszöb már a következő választásra 5%-ra növekedett, viszont a listás mandátumok száma 80-ra nőtt, az egyéni mandátumoké pedig 32-re csökkent. Az MMM rendszert 2000-ben váltotta fel arányos listás rendszer. Tíz többmandátumos körzet 14-14 hellyel jött létre, 8 helyet kaptak a kisebbségek, és először az otthoni részvételtől függő, meghatározatlan számú, majd háromban rögzített helyet kaptak a diaszpóra képviselői. A típusváltással az arányosság irányába történő döntő változás mellett alárendelten ugyan, de a magnitúdó csökkentése (80-ról 14-re) korlátozó jellegű volt, azaz egy mérsékelt arányos rendszer jött létre.

Macedóniában elég egyértelmű a fejlődési trend. 1994-ben az első választáson maradt a kétfordulós többségi rendszer. A rendkívül aránytalan, torz eredmények – ami miatt az ellenzék bojkottálta a második fordulót – a következő választásra típusváltáshoz vezettek. MMM típusú vegyes rendszert vezettek be, ahol 85 mandátumot egymandátumos, egyéni körzetben kétfordulós szisztémával osztottak ki, 35 mandátumot pedig országos listán, d'Hondt módszerrel, 5%-os küszöbvel. Az etnikai villongások miatt a nemzetközi nyomás hatására a 2002-es választásra újabb típusváltás következett be. Az etnikai villongásokat elősegítő, a körzetbeosztással manipulálható egyéni részt megszüntették, és ettől kezdve arányos, listás rendszerben, 6 húszmandátumos körzetben választják a képviselőket. Három mandátum a diaszpóráé.

Montenegró és Szerbia a jugoszláv föderáció szétesése után előbb Kis-Jugoszlávia, majd Szerbia-Montenegró néven alkotott föderációt. Az új államalakulat 1992-ben tartott első választásán a föderatív parlamentbe parallel, MMM típusú vegyes rendszert vezettek be. Ötvennyolc egyéni képviselőt választottak relatív többséggel, 78-at pedig zárt, regionális listákkal, d'Hondt módszerrel, regionális 5%-os küszöbvel. Megjegyzendő, hogy a két alkotórész parlamentjét ekkor is arányos listás rendszerben választották. A vegyes rendszer csak ezen az egy választáson volt érvényben, ezt követően arányos, listás típusra tértek át. 2000-ig három föderatív választást tartottak ezzel a rendszerrel. A szétválás után mind Szerbiában, mind Montenegróban a köztársasági parlamentben alkalmazott rendszer élt tovább. Szerbiában 250 fős parlament, zárt lista, d'Hondt és 5%-os küszöb, Montenegróban 81 fős parlament, zárt országos lista, d'Hondt és 3%-os küszöb. Ebben a két nyugat-balkáni államban a választási rendszer fejlődési trendje egyértelműen az arányosítás irányába mutat. Figyelemre méltó az is, hogy szemben a régióban tapasztalható gyakori változtatásokkal, itt a korai típusváltás után a választási rendszer stabil maradt a viharos politikai események közepette is.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

A Nyugat-Balkán félautoriter-félelnöki jellegzetességekkel bíró államaiban a választási rendszer nyitottabbá válása a demokrácia felé történő fontos lépésként jelent meg. Így mind a többségi (Albánia, Macedónia), mind az MMM típusú vegyes rendszerek (Horvátország, Montenegró, Szerbia), arányos listás – mégpedig nem szélsőséges, hanem mérsékelt arányos – típusúvá változtak. A túlzott arányosságot mérséklő korlátozások általában eleve beépültek az új rendszerekbe, így ilyen jellegű változásokra – Albánia kivételével – már alig volt szükség.

A balti országok közül Litvániában kompromisszum eredményeként vegyes rendszerben tartották az első voksolást 1992-ben. Az MMM típusú rendszerben 71 egymandátumos körzetben kétfordulós abszolút többséggel választottak képviselőt, 70 mandátum pedig egy országos körzetben Hare kvótával, 4%-os küszöbvel került kiosztásra. A szisztéma keveset változott, a módosítások döntően többségi irányba mutattak. 1996-ban 5%-ra nőtt a küszöb, 2000-ben az abszolút többség relatívra változott, amit a következő választásra visszaállítottak.

Észtországban egy háromszintes arányos, nyitott listás rendszer jött létre, 101 fős parlamenttel. A szisztéma különlegessége az egy jelöltre történő voksolás beépítése.⁶ Tizenkét körzetben, az első két szinten küszöb nélkül, Hare kvótával kerültek a személyes és körzeti mandátumok kiosztásra. A maradék, kompenzációs mandátumok pedig országos szinten 5%-os küszöbvel, módosított d'Hondt osztósorozattal. A fontosabb változások a választási szövetségek megtiltása 1999-ben, 2003-ban alsószinten is 5%-os küszöb bevezetése. 1995-ben 11-re csökkent, majd 2003-tól ismét 12-re nőtt a körzetek száma. A három szinten elosztandó mandátumszám fokozatosan változik, a trend a körzeti mandátumok növekedése a kompenzációs helyek rovására.

Lettországban az alapító választás 1993-ban arányos listás rendszerben történt. A 100 fős parlamentbe öt regionális listán 4%-os küszöbvel választottak. A mandátumok elosztása Sainte-Laguë módszerrel történt. A rendszer két sajátos vonással rendelkezett. Állampolgársága, így választójoga csak azoknak volt, akik a független Lettország állampolgárai voltak 1940 előtt, illetve azok leszármazottai. A másik sajátosság a preferenciaadás egyedisége. A preferenciaadás fakultatív, nincs preferenciaküszöb, bármennyi preferencia leadható és ki is húzhatnak neveket. A jelöltek több helyen is indulhattak, és ott kaptak mandátumot, ahol a legjobban szerepeltek. Ez anomáliákhoz vezetett, egy körzet eredménye így nagyban függött más körzetek eredményeitől. A gyengébben szereplő pártoknál fordulhatott elő, hogy egy körzet legtöbb voksot szerző jelöltje máshol szerzett mandátumot, ahol nem ő kapta a legtöbb preferenciát, míg ahol első lett, ott az utána következőknek juthatott mandátum. A 2006-os választás utáni nagy társadalmi nyomás hatására ez megváltozott, a

⁶ Az egyéni voksolás beépítése összefügghet azzal, hogy 1990-ben, még a függetlenség kivívása előtt, arányos, de nem listás formában, hanem egyéni átvihető szavazat (STV) keretében bonyolították le a választást.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

jelöltek csak egy körzetben indulhattak. A szinte változatlan rendszerben csak a küszöb 1995-es növelése történt meg.

A három balti állam választástörténete nagyjából egységes képet mutat. Mindhárom országban az arányosság biztosítása volt a döntő a választási rendszer kiválasztásánál. Ezért kevés és mérsékelt reformmal találkozunk, melyek az arányosság túlzásait voltak hivatva csökkenteni.

Bulgária és Románia leginkább csak földrajzilag sorolható egy csoportba. Már az indulás, a rendszerváltás is eltérő, és a létrejött rendszer, annak továbbfejlődése is különbözik. A román fejlődésben időnként megjelentek félprezidenciális és félautoriter elemek. Ennek megfelelően a választási rendszer fejlődési útja sem egyezik meg. A bolgár átalakítás (transplacement) típusú átalakulásban, 1990-ben egyes rendszerben 400 fős parlamentet választottak. 200 képviselőt kétfordulós, egyéni kerületi, többségi rendszerben, 200-at pedig 28 körzetben, zárt listával, d'Hondt formulával, 4%-os küszöbvel választottak. Ez egy parallel, MMM típusú rendszer volt, amit 1991-ben egy tisztán arányos szisztéma váltott fel. A parlament létszáma 240-re csökkent, képviselőit 31 többmandátumos körzetben, zárt listán választották meg. A magnitúdó ugyan 7,7, de a pártoknak jutó mandátum kiosztása országos szinten történik, a körzeteknek visszaosztással. Ez jelentős lépés volt az arányosság felé. Ezzel ellentétes lépés történt 2009-ben, amikor egyrészt 209 listás hely mellett mind a 31 többmandátumos körzetben egy egyéni képviselőt is választottak. Változott a listás rész elosztási formulája is, Hare-Niemeyer módszerre, ami szemben az előző változtatással, a pártok bejutását könnyebbé tevő formula. Ez a rendszer azonban csak egy alkalomra szólt, 2013-ra visszaállították a korábbi tisztán listás rendszert.

Romániában az első választásra listás arányos képviseleti rendszert alkottak meg. Kétszintes, zárt listás, küszöb nélküli, alsó szinten Hare, felső szinten d'Hondt módszert alkalmazó, tehát elvileg a proporcionalitást biztosítani kívánó szisztéma jött létre. A parlament létszámát 387-ben rögzítették. Azóta a létszám többször változott, mert törvényben szabályozták, hogy minden 70000 állampolgárra jusson egy képviselő. Így 1992-ben és 1996-ban 328, 2000-ben 327, 2004-ben 314 fős volt a parlament létszáma a kisebbségi képviselők nélkül. Ezen kívül ugyanis minden kisebbség, ha bizonyos szavazatarányt elért, képviselőre jutott, ami először 9, majd fokozatosan növekedve 18 képviselői helyet jelentett. Ez az arányosság mértékét nem érintette. A másik változás a küszöb jelentős növekedésével viszont restriktív jellegű volt. 1992-ben 3%, a pártszövetségben pártonként 1-1%, maximum 8% lett a küszöb. 2000-ben 5%-ra nőtt a bekerülési érték, kétpárti szövetség esetén 8%-ra, a továbbiakra pártonként 1-1%, maximum 10%-ra. 2008-ban ezt a rendszert egy nehezen besorolható típus váltotta fel. Egy autentikus forrás egyéni választókerületi többségi rendszernek nevezi arányos kimenetellel (Juberias 2004: 316). Én inkább az arányos rendszerek közé sorolom, mert bár a szavazás egymandátumos, egyéni kerületben történik, és nincs ugyan lista, de a mandátumokat előbb a 43 vá-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

lasztókerület szintjén osztják el a pártok között az elért választói együttható (Hare kvóta) alapján. A fennmaradó mandátumokat országos összesítéssel osztják el, d'Hondt formulával. A parlament létszámát 315-ben határozták meg (plusz 18 kisebbségi mandátum), de a bonyolult mandátumszámítási rendszer által okozott anomáliák miatt kiegészítő mandátumok is kiosztásra kerülhetnek. 2008-ban csak egy ilyen volt, 2012-ben azonban 79. 2008-ban a kisebbségi képviselőkkel együtt 334, 2012-ben azonban rekordlétszámú 412 fős parlament jött össze. A küszöb 5-8-9-10% volt a pártok számától függően, az alternatív küszöb hat választási kollégiumban (egyéni körzetben) való győzelem. Az elosztás módja alapján tehát inkább többségi elemekkel kiegészített arányos rendszerről lehet beszélni. Az egyéni választókerületi elem csak azt dönti el, hogy személy szerint kinek jut a mandátum, nem a pártok közötti mandátumarányt. Bevezetésével mindenképpen egy, a korábinál restriktívabb, meglehetősen korcs rendszer jött létre. Létrejöttének magyarázata, hogy 2007-ben az elnök kezdeményezésére egy sikertelen népszavazást tartottak a többségi rendszer bevezetése érdekében. Így az nem valósult meg, de többségi elemeket beépítettek az arányos rendszerbe. Ezzel a rendszerrel két választást bonyolítottak le. A szavazók akaratát eltorzító mandátumelosztási struktúra a rendszer fenntartását lehetetlenné tette. Így a 2016. decemberi választásra ismét visszahozták a 2008 előtti zárt listás PR-t. Rögzítették a parlament létszámát, 308 küldöttet a 42 hazai körzetben, 4-et a diaszpórában, 18-at pedig a kisebbségek választanak. A küszöb 5-8-10% lett, illetve a voksok 20%-ának megszerzése legalább négy körzetben. Ezzel ismét inkluzívabbá vált a román választási rendszer.

A hasonlóság a két kelet-balkáni államban a politikai folyamat, a pártrendszer instabilitása, fluiditása, a politikai válságok sorozatos jelenléte. Ez a választási rendszernek a hatalmon lévők érdekeinek megfelelő többszöri megváltoztatásában is megnyilvánul. Mindkét országban kísérlet történt az arányos rendszer megszüntetésére vagy korlátozására. Az egyik helyen az alkotmánybíróság (Bulgária), a másikon a sikertelen népszavazás, illetve a rendszer anomáliái következtében (Románia) ezek a kísérletek sikertelenek maradtak. A választási rendszer változásai így – ha kitérőkkel is – a mérsékelt arányos, de a kormányozhatóságot sem nehezítő irányba mutatnak.

A Szovjetunió szétesése után megszülető 15 független országból a három balti államon kívül hét tartható Kelet-Közép-Európához tartozónak, beleértve a három kaukázusi országot. Bieliasiak tipológiáját elfogadva, az első, alapító választások idején közülük egy autoriter (Azerbajdzsán) és hat félautoriter (Belarusz, Grúzia, Moldova, Oroszország, Örményország, Ukrajna) rezsimnek minősíthető (Bieliasiak 2006: 413). A választási rendszer kiválasztása szempontjából ez azt jelenti, hogy a korábbi elit játszott meghatározó szerepet a folyamatban.

Azerbajdzsánban többségi dominanciájú vegyes rendszer (MMM) keretében bonyolították le az 1995-ös alapító választást. 100 helyet kétfordulós többségi szisztémával, 25 helyet pedig listán töltöttek be. A rendkívül magas, 8%-os küszöb miatt

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

sok mandátum sorsát csak több fordulóban tudták eldönteni. Ezt a szisztémát még egy alkalommal alkalmazták. 2005-től típusváltás történt, egyfordulós, relatív többségi rendszert vezettek be. Ez azon ritka esetek közé tartozik ebben a régióban is, amikor egy egyébként is restriktív rendszert egy még korlátozóbbal váltottak fel.

Belarusz 1994-ben kétfordulós abszolút többségi módszerrel választott először független államként a 260 fős parlamentbe. Már ezt a választást sem lehetett szabadnak és *fair*nek tartani. Az érvényességhez az első fordulóban 50, a másodikban 25%-os részvétel kellett, emiatt a mandátumok csaknem felét nem tudták betölteni. Ezért egy félév múlva tartott voksoláson és végül összesen négy fordulóban dőlt el a mandátumok sorsa. A rendszer lényegében változatlan maradt napjainkig, egyedül a parlament létszámát csökkentették 110-re. 2000-ben szintén négy fordulóra volt szükség, 2004-ben viszont már csak egy mandátum miatt kellett harmadik forduló tartani, 2012-höz hasonlóan. Meg kell említeni, hogy a jelöltek, így a mandátumok nagy részét elnyerő képviselők többsége is névleg függetlenként a hatalom embere. Sokáig egyetlen ellenzéki sem került be a parlamentbe. 2016-ban 93 „független” mellett nagy előrelépésként két ellenzékiné számító képviselő (egy függetlenként, egy pedig ellenzéki pártból) jutott mandátumhoz. A választási rendszer érdekessége, hogy létezik egy „mindenki ellen” opció. 2016-ban a szavazók mintegy 10%-a élt ezzel a lehetőséggel. A választási rendszer illeszkedik az autokrata, prezidenciális elemeket mutató félprezidenciális kormányzati struktúrához.

Grúzia 1992-ben egy különlegesen bonyolult vegyes rendszert vezetett be. A parlament létszáma 225 volt, amelybe 75 képviselő egyéni körzetben relatív többséggel, 150 listáról került be.⁷ A listás helyeket 10 regionális körzetben egy kvóta alapján, a fennmaradó mandátumokat kompenzációs céllal, felsőbb, országos szinten osztották el. A kvótát a választópolgárok által három párt rangsorolt preferencia megjelölésének súlyozásával számították ki (Shvecova 1999: 404). Küszöb nem volt. 1995-ben a parlament létszáma 235 volt. A 85 egyéni körzetben kétfordulós abszolút többségre, a listás részben országos szinten, módosított kvótával, 5%-os küszöbrel történő allokációra változott a kiosztás rendszere. Négy év múlva 7%-ra változott a küszöb. A 2003-as megsemmisített, és a 2004-es megismételt voksolás változatlan szabályokkal zajlott. 2008-ra viszont az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének javaslatai szellemében került sor reformra. A parlament létszáma 150 főre csökkent, 75 egyéni és 75 listás képviselőt választottak. Az egyéni részben relatív többség kellett, a listás küszöb 5%-ra csökkent. A 2011-es, újabb, ellenzék által kezdeményezett reformtárgyalások nem vezettek eredményre. Mindössze a két rész mandátumaránya változott 73–77-re, azaz a listás helyek száma valamelyest növekedett, az egyéni mandátum elnyeréséhez visszatért a kétfordulós abszolút többség, és a 30%-os szavazatarány elérésének követelménye. Grúziában a vegyes rendszer kezdettől nem kérdőjeleződött meg, azon belül viszont hol többségi, hol arányos

⁷ 84 egyéni körzet volt, de 9-ben elhalasztották a voksolást a szeparatista törekvések miatt.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

irányba mozdult ki az inga. A vegyes rendszeren belüli besorolása sem egyértelmű, egyes vonásai az MMM, mások az MMP jellegzetességeit mutatják, a módosítások által is befolyásolva.

Moldova arányos listás rendszerben 104 fős parlamentet választott 1994-ben egy országos körzetben, 4%-os küszöbvel, d'Hondt módszerrel. Először a törvény többmandátumos területi listás rendszert írt elő, a körzetek kialakítása viszont etnikai konfliktusokhoz vezetett volna, így lett az egész ország egy körzet (Juberias 2004: 320).

Ez a rendszer végig megmaradt, mindössze a választási küszöb változott. Először a pártoknál 4-ről 6%-ra nőtt, az egyéni jelölteknel pedig 3%-ra csökkent. 2005-ben a két-, illetve három pártot illetően 9, illetve 12%-ra nőtt, majd a 2009. júliusi választáson 5%-ra csökkent a bekerülési érték. 2010-ben a választási küszöb minden eleme tovább csökkent, az egyéni indulóknak 2%, a pártok esetében pedig 4, 7, 9%-ra. A választások érvényességére is volt küszöb, először a választók felének részvételére volt szükség. 2009 júliusában ez a választók harmadára csökkent. Moldova esetében egyértelmű, a választási rendszer alakulása az arányosság, a reprezentativitás növelése irányába mutat.

Oroszország vegyes szisztémával kezdte a versengő választásokat 1993-ban. Ez parallel, MMM típusú rendszer volt, a 450 fős képviselőket 225 egymandátumos körzetben, relatív többséggel, és 225 fős országos listán, 5%-os küszöb mellett választották. A választási formula a Hare kvóta volt, amely viszont a legelőnyösebb a kisebb pártok számára. A szisztéma különös vonása „a mindenki ellen” opció, amelyet csak a 2007-es választásra töröltek el. Addig átlagosan nagyjából a választók 10%-a (10 millió körüli voks) adott le szavazatot mindenki ellen. 2007-ben Putyin elnök javaslatára ennek eltörlése mellett a listás arányos rendszer váltotta fel a vegyes szisztémát. A küszöböt 7%-ra emelték, megtiltották a választási koalíciók létrehozását, eltörölték a korábbi érvényességi kritériumokat, amely az egész választást érvénytelenné tehetné. A parlamenti pártoknak azonban a leadott szavazatok 60%-ával kellett rendelkezni. 2011-ben maradt a 7%, de könnyítésképpen plusz egy vagy két mandátumhoz juthattak azok a pártok, amelyek öt és hat, illetve hat és hét százalékos szavazatot szereztek. Ezek a változtatások a hatalom érdekében születtek, mint ahogy a 2016-os visszatérés is a 2003-ban megszüntetett vegyes rendszerhez.

Örményország vegyes rendszert választott 1995-ben az alapozó választás megtartására. 150 egymandátumos körzet kétfordulós, abszolút többségű formulával választott képviselőt. A 40 listás mandátum országos listával, Hare kvótával, 5%-os küszöbvel került kiosztásra. A következő választásra a parlament létszáma 131-re, az egyéni körzetek száma 75-re, a listáról kiosztható mandátumoké pedig 56-ra változott. 2003-ban ez az arány megfordult, 56 egyéni és 75 listás helyre. 2007-ben tovább nőtt a listás mandátumok száma, 90-re, az egyéni helyeké pedig 41-re apadt. A kevés reform Örményországban is egyértelműen a pluralizmus teljesebb megjele-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

nítése, a képviselet szélesítésére irányult. A fejlődési folyamat nem állt meg itt, 2017-ben a vegyes rendszert arányos listás típus fogja felváltani, 101 fős parlamenttel.

Ukrajna félautoriter politikai rezsimje az 1994-es alapító választáson megőrizte a korábbi kétfordulós, abszolút többségi szisztémát a 450 fős parlamentbe történő bejutáshoz. 1998-ban ezt felváltotta a vegyes rendszer, amellyel két választást tartottak. A két rész aránya 50-50%, a többségi elemben relatív többséggel, a listásban zárt listával, országos szinten, Hare kvótával, 4%-os küszöbvel választottak. 2006-ban Oroszországhoz hasonlóan Ukrajnában is PR lett a választás rendszere. A 450 képviselőt egy országos körzetben, zárt listán, Hare kvótával, 3%-os küszöbvel választották. 2012-ben megint csak az orosz példát követve, újabb típusváltás következett be. Visszatértek az 1998–2002-es parallel, MMM típusú vegyes rendszerhez, azzal a különbséggel, hogy a küszöb 5%-os lett. Ekkor Ukrajnában is megtiltották választási szövetségek kötését. A 2014-es előrehozott választás előtt elvetélt kísérlet történt a 2006–2007-es listás PR nyílt listával történő visszatéréséhez, szövetségekötési lehetőséggel. A javaslat elvetésével maradt a 2012-es szisztéma.

Ezekben a szovjet utódállamokban a választási autokrácia kialakulása figyelhető meg. A versengő választás intézményi szempontból jelen van, de működése sokszor diszfunkcionális, reformjai pedig legjobb esetben is ambivalensek, de inkább korlátozzák a demokratikus fejlődést. Egyetlen országban sem beszélhetünk arról, hogy a választási rendszerek inkluzívabbak lettek, annak ellenére sem, hogy egyes részintézkedések önmagukban elősegíthetik az ilyen irányú változást. A küszöb mértékének mindkét irányba történő, sokszor ellentétes változtatása, a magnitúdó alakulása sem volt alkalmas arra, hogy a választási rendszer ne a választási autokráciát, hanem a demokrácia működését szolgálja.

Arányosság és a pártrendszer alakulása Kelet-Közép-Európában

A választási rendszerek vizsgálatánál alapvető szerepe van az arányosság és a stabilitás kérdésének. Ez utóbbi legnyilvánvalóbban a pártrendszerekre való hatáson keresztül vizsgálható. A konvencionális megállapítás szerint – Duverger alapján – a többségi rendszerek kétpártrendszerhez, az arányos rendszerek pedig többpártrendszerhez vezetnek. A választástudomány – sok teoretikus és empirikus kiegészítéssel, pontosítással tökéletesítve Duverger klasszikus megállapításait – elemzi a választási rendszerek hatásait a pártrendszerre. Különböző mutatók segítségével pedig az arányosságot vizsgálja, hogy mennyire tükrözik a választási eredmények a választók akaratát, illetve mennyire torzítják el azt. Felvetődik a kérdés, hogy a kelet-közép-európai választások alátámasztják-e az eddigi megállapításokat, van-e, és ha igen, mennyiben mutatkozik eltérés a választástudomány konvencionális megállapításaitól. Ennek vizsgálatához három mutatót alkalmazunk. A legkisebb négyzetek indexét (least square index, LSq), az effektív választási (EffNv) és az effektív par-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

lamenti (EffNs) pártszámot. A 3. táblázatban alcsoportonként, a választási rendszer típusai szerinti bontásban, a három mutató átlagát mutatjuk be, közölve a választások számát.⁸ A 4. táblázatban alcsoportonként összesítjük a választási rendszer típusai szerint a mutatókat.

3. táblázat. A mutatók átlaga a választási rendszerek típusai szerint

Térség	Választások típusa, száma	LSq	EffNv	EffNs
KÖZÉP-EURÓPA				
Cseh Köztársaság	PR (8)	7,21	5,49	4,35
Lengyelország	PR (8)	8,56	6,26	4,2
Magyarország	Vegyes (7)	11,9	4,25	2,67
Szlovákia	PR (9)	6,66	6,06	4,53
Szlovénia	PR (7)	4,03	5,98	4,97
NYUGAT-BALKÁN				
Albánia	Többségi (1)	10,16	2,15	1,83
	Vegyes (5)	15,07	4,24	2,37
	PR (2)	6,59	3,39	2,69
Bosznia-Hercegovina	PR (7)	5,33	7,76	6,52
Horvátország	Vegyes (2)	12,83	3,94	2,52
	PR (6)	8,72	4,79	3,23
Macedónia	Többségi (1)	33,63	6,69	3,28
	Vegyes (1)	15,12	5,04	3,09
	PR (5)	5,37	3,92	3,08
Montenegró	PR (4)	3,7	3,57	3,12
Szerbia*	Vegyes (1)	15,7	3,82	2,73
	PR (9)	7,89	4,72	3,86

⁸ A táblázatban szereplő mutatók, a kiszámításához szükséges adatok saját gyűjtésből származnak, illetve saját számításokon alapulnak. Forrásuk: Wikipédia, Parline database, Gallagher: Election Indices dataset és – ahol szükséges és elérhető – egyes országok hivatalos választási adatai. A forrásokban, választási adatokban lévő eltérések pontatlanságokhoz, számításbeli különbségekhez (az érvénytelen voksok, a függetlenek, a kisebbségi, a diaszpóra mandátumok beszámításának eltérései), így különböző értékekhez vezethetnek. Problémát jelent a vegyes rendszerek esetében az is, hogy a teljes kép érdekében a listás szavazatok és az összmandátumok alapján történő számolás a legcélravezetőbb, bár ez nem teljesen adekvát. A táblázatban közölt adatok azonban a pontatlanságok ellenére megfelelő alapot biztosítanak következtetések levonására.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

Térség	Választások típusa, száma	LSq	EffNv	EffNs
KELET-BALKÁN				
Bulgária	Vegyes (1)	5,37	2,82	2,42
	PR (5)	7,2	4,15	3,07
	Vegyes (1)	7	4,40	3,34
	PR (2)	6,7	5,55	4,1
Románia	PR (5)	5,27	4,88	3,64
	módosított PR (2)**	4,76	3,23	2,86
	PR (1) nincs adat	-	-	-
BALTI ÁLLAMOK				
Észtország	PR (7)	4,78	6	4,73
Lettország	PR (8)	4,23	6,51	5,34
Litvánia	Vegyes (7)	10,48	7	4,5
SZOVJET UTÓDÁLLAMOK				
Azerbajdzsán	Vegyes (2)	9,85	2,41	3,48
	Többségi (3)	7,67	2,74	2,36
Belarusz***	Többségi (6)	13,42	2,18	1,36
Grúzia****	Vegyes (8)	10,45	6,43	5,78
Moldova	PR (8)	8,44	4,29	3
Oroszország	Vegyes (4)	9,62	10,42	6,81
	PR (2)	3,86	2,66	2,36
	Vegyes (1)	16,46	3	1,67
Örményország	Vegyes (5)	9,05	3,98	3,2
Ukrajna	Többségi (1)	12,63	3,41	5,52
	Vegyes (2)	5,65	9,09	7,49
	PR (2)	6,07	4,51	3,34
	Vegyes (2)	11,16	6,79	4,52

Forrás: Saját szerkesztés

* A 2000-es választásig az adatok Szerbiára és Montenegróra együtt vonatkoznak, 2003-tól pedig külön.

** Egyetlen rendszertípusba sem sorolható be a szisztéma, mert az egyéni, többségi elem különleges, egyedi módon van beépítve az arányos elosztás alapján megszerzett mandátumok jelöltek közötti elosztásába.

*** Számítás alapjául szolgáló adatok csak a 2016-os választásról állnak rendelkezésre.

**** A 2004-es választást figyelmen kívül hagytuk, mert csak a listára történt szavazás, az egyéni mandátumokat a megsemmisített 2003-as választás eredménye alapján meghagyták.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

4. táblázat. A mutatók összesítése a választási rendszer típusai szerint

<i>Típusok</i>	<i>LSq</i>	<i>EffNv</i>	<i>EffNs</i>
KÖZÉP-EURÓPA			
Arányos (32)	6,61	5,94	4,51
Vegyes (7)	11,9	4,25	2,67
NYUGAT-BALKÁN			
Többségi (2)	21,89	4,42	2,55
Arányos (33)	6,26	4,69	3,75
Vegyes (9)	14,52	4,26	2,67
KELET-BALKÁN			
Arányos (12)	6,39	4,86	3,6
Vegyes (2)	6,18	3,61	2,88
Módosított arányos (2)	4,76	3,23	2,86
BALTI ÁLLAMOK			
Arányos (15)	4,5	6,25	5,03
Vegyes (7)	10,48	7	4,5
SZOVJET UTÓDÁLLAMOK			
Többségi (5)	11,24	2,77	3,08
Arányos (12)	6,12	3,82	2,9
Vegyes (24)	10,32	6,01	4,7

Forrás: Saját szerkesztés

Az aránytalanságot illetően az világosan látszik, hogy a többségi rendszerek mutatói ebben a régióban is sokkal rosszabbak, mint az arányos szisztémáké. Többségi szisztéma csak a Nyugat-Balkánon és a szovjet utódállamokban jelent meg, öt országban 12 választást bonyolítottak le ezen a módon. Ebből három országban az alapozó választást követően változtattak, Belaruszban végig megmaradt, Azerbajdzsánban pedig később tértek át erre a rendszerre. A macedón alapító választás 33,69%-os indexe extrém magas nemcsak a régióban, hanem világméretben is. Ennek oka, hogy az etnikai és társadalmi törésvonalak mentén létrejött pluralista pártstruktúrát a választási rendszer nem tudta lekövetni. A sokkal alacsonyabb, mérsékelt aránytalanságot jelző szovjet utódállami mutató pedig annak eredménye, hogy az azerbajdzsáni és belarusz autoriter rendszerekben a pártpluralizmus alig

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

fejlődött ki. Mindkét adat magasabb azonban a Gallagher által számba vett hat többégi rendszerű ország átlagánál (10,9) (Gallagher 2005: 546).

Arányos rendszerű választás a régió mindegyik országcsoportjában létezik, 18 ország 106 választása zajlott le ebben a keretben. Közöttük az arányosság mértékében nincs lényeges különbség. A balti államokban hozták a választások a legarányosabb, erősen arányos értékeket. A többi esetben az eredmények a mérsékelt arányos kategóriába tartoznak. Ez is mintegy kétszerese a Gallagher által, tíz ország alapján közölt adatnak (3,1) (Gallagher 2005: 546).

Kelet-Közép-Európa a vegyes rendszer egyik kísérleti telepének számít. A régió mindegyik klaszterében, 12 országban 49 alkalommal választottak ilyen módon. A Kelet-Balkánhoz tartozó Bulgária kivételével mindenütt 10% feletti az eredmények átlaga.⁹ Az összes többi esetben a vegyes rendszer a mérsékelt aránytalan kategóriába tartozik, 10% feletti átlaggal. A régió vegyes szisztémái tehát a többségi jellegű (MMM) típusra jellemző mutatókat produkálnak. A kompenzációs elem alig vagy egyáltalán nincs jelen, még akkor sem, amikor intézményileg nem parallel a rendszer.¹⁰ A vegyes rendszerek esetében – mivel Európa többi részén csak két helyen van ilyen szisztéma (Andorra, Németország) – egy MMP (német) és egy MMM (japán) típusú vegyes rendszerrel érdemes a mutatókat összehasonlítani. Japán esetében 13,95%, Németországnál pedig 2,98 az LSq átlaga. A kelet-közép-európai vegyes rendszerek tehát a kevésbé befogadó, korlátozó, kiszorító hatású rendszerek közé tartoznak.

A választási rendszerek és pártrendszerek összefüggése, a választási szisztéma hatása a pártstruktúrára a választástudomány klasszikus, legfrekvenciáltabb kérdése. Vajon igaz-e, hogy a többségi rendszerek kétpártrendszerrel, az arányos rendszerek pedig többpártrendszerrel kapcsolódnak össze, és mi a helyzet vegyes szisztémák esetén. Erre az effektív pártszámok elemzése alapján lehet választ keresni. A többségi rendszerek esetében az látható, hogy az effektív választási pártszámot Ukrajna kivételével jelentősen csökkenti a szisztéma. Három országban domináns és kétpártrendszert mutat a parlamenti pártszám, Macedónia és Ukrajna kivételével. Macedónia a Sartori által kimutatott feltételt igazolja, amennyiben egy kisebbség koncentráltan helyezkedik el a választói testületben, akkor egyetlen választási szisztéma sem tud kétpártrendszert létrehozni (Sartori 1994: 40). Az 1994-es macedón alapozó választás egy hárompárti effektív parlamenti pártstruktúrát hozott létre. Az 1994-es ukrán választás különlegessége miatt nem mérhető. A három és félpárti

⁹ Bulgáriában az alapozó választások idején a pártpluralizmus az átlagosnál is kevésbé alakult ki, 2009-es alkalmazásánál pedig mindössze 31 egyéni mandátumot osztottak ki a 209 listás hely mellett. Ezért hozott mérsékelt arányos eredményeket a voksolás.

¹⁰ A magyar rendszer például 2010-ig részlegesen kompenzációs volt, azóta kompenzáció nélküli, mert a kompenzációsnak nevezett elemnek nincs kompenzáló hatása. Egyébként mindkét esetben a mutatók jelentős aránytalanságról tanúskodnak.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

választási pártszám a parlamentben csaknem megduplázódott, öt és félpárti parlament jött létre. Ennek oka, hogy mintegy 15 millió voks esett a 168 független képviselőre, és volt két és félmillió szavazat a „mindenki ellen” opcióra. Így 14 parlamenti párt – a legnagyobb 86, a többi kevesebb mandátummal – jelenléte magyarázza ezt a szokatlan helyzetet. Ugyanis minden választási rendszer restriktív hatású – csupán a hatás mértékében térnek el egymástól – vagyis a parlamenti pártszámuknak csökkennie kellett volna a választási pártszámhoz képest.

Az arányos rendszerek effektíve átlagosan négypárti parlamentekkel, azaz mérsékelten polarizált parlamenti többpártrendszerekkel kapcsolódnak össze. Közép-Európában, Kelet-Balkánon és a balti államokban a legerősebb a választási rendszer restriktív hatása, ott a legnagyobb a különbség a választásokon elinduló és a parlamentbe bejutó pártok között. A rendszer tehát inkább a túlzott arányosság, a párttöredezettség csökkentését szolgálja. Nyugat-Balkánon és a balti államokban a különbség egynél kisebb a két pártrendszer között, a parlamentben előbbinél effektíve három- és háromnegyed, utóbbinál hárompárti a parlamenti pártrendszer.

A vegyes rendszerek átlagosan effektív parlamenti pártszáma 3,8, ami lényegesen nem különbözik az arányos rendszerekétől. A restriktív hatás viszont sokkal erősebb, átlagosan kettővel csökkenti a választási pártszámot. Közép-Európa, Nyugat- és Kelet-Balkán választásain átlagosan két- és fél, két- és háromnegyed pártrendszer jött létre a parlamentben. A balti államokban és a szovjet utódállamokban viszont négy és félpártrendszert mutat az effektív pártszám. Az MMM típusú vegyes rendszerek tehát ellentétes hatást váltottak ki a régió különböző alcsoportjaiban.

Következtetések

A 167 választás elemzése alapján levonható a következtetés: Kelet-Közép-Európa nem mutat egységes képet a választási rendszerek politikai következményeit illetően. Ebből következik, hogy a választási rendszerek hatása mérsékeltebb annál, mint ahogy az a bejáratott demokráciákban kimutatható. A versengő választások kialakulása és fejlődése nagymértékben függött attól – és össze is kapcsolódott vele –, hogy a demokrácia alapintézményei (jogállamiság, civil társadalom, konszolidált pártrendszer stb.) milyen mértékben alakultak ki. Látható, hogy a régió különböző részei ebből a szempontból – különösen kezdetben – inkább divergáló, mint konvergáló tendenciát mutattak. A választások sok helyen nem jártak együtt demokratikus gyakorlattal. A politika tradicionális túlsúlya miatt az egyéb tényezők hatása nagyobb mértékben befolyásolja a választási rendszer politikai következményeit, mint ahogy az eddigi tudásunk alapján feltételezhető volt. A felülről jövő, hatalomorientált hatás is erőteljesebb a választási rendszer kiválasztására, változtatására, de a választási eredményekre, a választás következményeire is, mint ahogy azt idáig a választástudomány megállapította. A választási rendszer kiválasztása és fejlődése szoros kap-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

csolatban van a demokrácia alakulásával. Néhol elősegíti, máshol visszatartja a demokrácia tanulási folyamatát. Nyugat-Balkán és a szovjet utódállamok nagy része ma is autoriter vagy hibrid rezsimnek tekinthető, a kelet-közép-európai országok csak mintegy fele tartható ma is demokráciának. A választási rendszerek sokkal változékonyabbak, illékonyabbak, mint ahogy az várható volt a korábbi tapasztalatok tükrében.

Mindezek következtében, az alapvető társadalmi és politikai változásokkal együtt járó választástörténetre a választástudomány konvencionális megállapításait nehéz alkalmazni. Az adatok azt bizonyítják, hogy ezek csak részben érvényesek Kelet-Közép-Európára. Egyértelműen nem cáfolják meg azokat, de sokszor nem azoknak megfelelő képet mutatnak. Gyakran az egyes típusokon belül is nagy a szóródás a mutatók tekintetében. A választási rendszerfejlődés globális trendjét annyiban követik itt is, hogy a szélsőségesen arányos szisztémák esetében a túlzott töredezettség csökkentése, az erősen torzító rendszereknél pedig az arányosság javítása a fő irány. Ez a trend azonban nem egyenes vonalú, sokkal hullámzóbban, visszaesésekkel tarkítottan érvényesül. A választási rendszer típusában bekövetkezett változások inkább a befogadóbb, arányosabb rendszerek irányába mutatnak. Az érvényesítés eszközei viszont nem ilyen egyirányúak, és nem is mindig felelnek meg teljes mértékben a bejáratott demokráciák esetében megfigyelhetőeknek. A választási küszöbök sokszor egymásnak ellentmondó, gyakori megváltozása ennek a legfőbb bizonyítéka. A parlamentek létszáma is sokkal gyakrabban változik, a mandátumelosztási módok tekintetében is szokatlan fluiditás figyelhető meg. A magnitúdó változtatása pedig különösen ellentmondásos.

Ami legkevésbé felel meg eddigi ismereteinknek, az a pártrendszer alakulása. A legtöbb eltérés a korábbi megállapításoktól ezen a területen található. Arányos rendszer esetében is találkozunk egypárti dominanciával, vagy kevésbé frakcionálizált pártstruktúrával, a vegyes rendszer is sokszor ilyen pártstruktúrával jár együtt. A pártrendszer és a választási rendszer fejlődése itt is elválaszthatatlan egymástól. A kettő kapcsolata azonban esetünkben inkább azok álláspontját erősíti meg, akik szerint a pártrendszer a független változó, azaz ettől függ a választási rendszer kialakulása, és nem fordítva (Colomer 2004, 2005, Katz 2005), ahogy azt Duverger alapján sokan gondolták.¹¹

A bevezetőben megfogalmazott hipotézis az adatok elemzése alapján tehát igazoltnak tűnik. A rendkívül gazdag anyag azonban lehetőséget nyújt a felvetett kérdések további részletes vizsgálatára.

¹¹ Többek között Rae 1967, Lijphart 1994, 1999, Taagepera-Shugart 1989.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

Irodalom

- Bawn, Kathleen (1993): The logic of institutional preferences: German electoral law as a social choice outcome. In: *American Journal of Political Science*, Volume 37, No. 4, 965–989.
- Bielasiak, Jack (2006): Regime diversity and electoral systems in Post-Communism. In: *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Volume 22, No. 4: 407–430.
- Bielasiak, Jack and Hulsey, John W. (2009): Party systems determinants of electoral reform in postcommunist states. Paper prepared for the workshop „Why Electoral Reform? The determinants, Policy and Politics of Changing Electoral Systems.” European Consortium for Political Research Joint Sessions of Workshops, Lisbon, 14–19 April 2009: 1–34.
- Birch, Sarah (2001): Electoral systems and party systems in Europe East and West. In: *Perspectives on European Politics and Society*, Volume 2, No. 3: 355–377.
- Birch, Sarah (2006): Electoral system change in new democracies. Presentation prepared for the Ontario Citizens Assembly, 11 november 2006: 1–9.
- Colomer, Josep M. (2004): The strategy and history of electoral system choice. In: Colomer, Josep M. (ed.): *Handbook of Electoral Systems Choice*. New York, NY: Palgrave: 3–78.
- Colomer, Josep M. (2005): It's parties that choose electoral systems (or Duverger's laws upside down). In: *Political Studies*, Volume 53, No. 1: 1–21.
- Dawisha, Karen and Deets, Stephan (2006): Political learning in post-communist elections. In: *East European Politics and Societies*, Volume 20, No. 4: 691–728.
- Duverger, Maurice (1954): *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. New York: Wiley
- Gallagher, Michael (2005): Conclusions. In: Gallagher, Michael and Mitchell, Paul (eds.): *The Politics of Electoral Systems*. New York, NY: Oxford University Press: 535–578.
- Juberias, Carlos Flores (2004): Eastern Europe: General Overview. In: Colomer, Josep M (ed.): *Handbook of Electoral System Choice*. New York, NY: Palgrave: 309–331.
- Katz, Richard S. (2005): Why are there so many (or so few) electoral reforms? In: Gallagher, Michael and Mitchell, Paul (eds.): *The Politics of Electoral Systems*. New York, NY: Oxford University Press: 57–76.
- Lijphart, Arend (1994): *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty – Seven Democracies 1945–1990*. New York, NY: Oxford University Press
- Lijphart, Arend (1999): *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven CT and London: Yale University Press

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

- Rae, Douglas W (1967): *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven, CT: Yale University Press
- Sartori, Giovanni (1994): *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcome*. Basingstoke: Macmillan
- Shvetsova, Olga (1999): A survey of post-communist electoral institutions: 1990-1998. In: *Electoral Studies*, Volume 18, No. 3: 397–409.
- Székely István Gergő (2009): Egyéni választókerzetes többségi rendszer arányos kimenetellel? Románia új választási rendszere. In: *Pro Minoritate*, Volume 18, No. 1: 7–33.
- Taagepera, Rein-Shugart, Mathew Soberg: *Seats and Votes (1989): The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven, CT and London: Yale University Press